

A Ctr+Z generáció és a visszafordíthatatlan

EXTRODAESIA. ENCIKLOPÉDIA EGY EMBERKÖZPONTÚSÁGOT MEGHALADÓ VILÁGHOZ, SZERK. HORVÁTH GIDEON, SÜVEGES RITA, ZILAHÍ ANNA

Nem véletlen, hogy ma Magyarországon nem a hivatalos, akadémiai keretek között zajlik a bölcsészettudomány legújabb fordulata. A különböző poszthumán megközelítések ugyanis éppen a tudomány hagyományos és csak lassan változni képes működését (az antropocentrikus előfeltevésektől a hétköznapi praxisig) kezdi ki. Így az elmúlt időszak poszthumán/posztantropocentrikus elméleteit bemutató vállalkozásokkal elsősorban nem tanszékeken vagy reprezentatív konferenciákon, hanem kis, autonóm műhelyek kiadványaiban találkozunk. Ilyen a *Helikon* folyóirat 2018/4-es lapszáma (*Poszthumanizmus*), a Horváth Márk – Nemes Z. Márió – Lovász Ádám szerkesztette és írta *A poszthumanizmus változatai* című kötet, valamint az xtro realm csoport *extrodaesia. Enciklopédia egy emberközpontúságot meghaladó világhoz* című munkája is.

Persze valódi fordulatról bajos lenne beszélni, hiszen egy ilyen korszakolás a bölcsészet hagyományos logikáján belül maradna: a poszthumanizmus ernyőfogalmának potencialitása viszont éppen pluralitásában áll. Azaz a különböző megközelítések egymás mellett, sokszor egymásnak ellentmondva alakulnak, amely alakulásban egyik sem törhet a poszthumanizmus megjelölés kizárólagos birtoklására – így az általuk mozgatott vagy meghaladni kívánt hagyomány se tekinthető azonosnak. Ami mégis közös ezekben az elméletekben, az az a felismerés, hogy a természeti-tárgyi környezetétől független, azt csupán (ki)használó, a cselekvőképességet egyedül birtokló és az ontológiától az erkölcsig mindennek viszonyítási pontjaként tételezett ember képzelet tovább nem tartható fenn. Az alább bemutatott elméleteken túl ez a számítógépek és okoseszközök elterjedésével, valamint a klímaváltozás tényével mindennapjaink során is egyre érzékelhetőbbé válik.

Ennek az emberképnek a kritikája két nagyobb irányból történik, amelyek maguk is további esetekre bomlanak szét. Az első nagyobb irány a humanizmus kirekesztő jellegére hívja fel a figyelmet, nevezetesen, hogy az abban jelölt humánum csakis a fehér, európai férfit jelenti, nemi vagy etnikai alapon kizárva belőle más embercsoportokat (majd ezt a felismerést követve: más élőlényeket). Ez a megközelítés így őriz egy társadalomkritikai attitűdöt és egy hagyományos értelemben vett emancipatorikus törekvést – és ennyiben nem szakít teljesen az emberi társadalmiság alapkategóriájával. A másik irány ezzel szemben minden emberi közösséget zárójelbe tesz annak érdekében, hogy a nem-emberek (a legegyszerűbb tárgytól az állatokon át a gépekig) közösségének működésére vagy tagjainak autonómiájára rálátást biztosítson. Ebben az esetben az ember fogalma valóban kikerül a vizsgálódás középpontjából, és a létezők rendszere vagy a cselekedetek helyessége már nem az ember felől magyarázható; ugyanakkor ez az elméleti ereje egyben a gyengesége is, mivel gyakran homogén, történetileg-társadal-

világ nem differenciált fogalomnak tekinti a zárójelbe tett ember kategóriáját. A poszthumanizmus egyik legfontosabb jellemzőjének gondolom, hogy a két irány együttesen, akár egy gondolatrendszerben is megjelenhet.

Efelől érdekes lehet, hogy az xtro realm csoport az enciklopédiát, a világot leírni és rendszerezni tudó, nagybetűs Ember műfaját választja az elméletek bemutatásakor. A mintát azonban nem a felvilágosodás rációhoz kötött tudástermelése adja, hanem Georges Bataille és társainak *Encyclopaedia Acephalica* (1929–1947) című munkája, amelyben a legkülönbözőbb fogalmak alapján vitte színre a rögzített formákat kikerülni igyekvő, anyagiságra koncentráló elképzeléseiket a művészekből, szociológusokból, etnológusokból és filozófusokból álló csoport. A magyar könyv ennek megfelelően tudományos szócikkeket, ezektől tipográfiailag nem elkülönülő, szócikkyszerű prózaverseket és képzőművészeti alkotásokat is tartalmaz. Határátlépések, egymásmellettségek szervezik tehát a kötetet, ami a rációba vetett hitet a mellérendelő, kombinatorikus szerkesztésre és a különböző megszólalási módok együttes érvényesítésére cseréli. Ezt az eljárást már az előszó (Losonczi Márk) is a poszthumán filozófiák által hirdetett lapos ontológiával kapcsolja össze, vagyis azzal, hogy a világot leíró rendszerünknek „nem alá-fölérendelőnek [kell lennie], ám úgy, hogy közben szem előtt tartsa a valóságártegek rendkívüli diverzitását”. Azaz éppen az említett pluralitásra támaszkodik a kötet: az emberközpon-tú gondolkodást meghaladó elméletek és alkotások sokszínűségét és kölcsönössé-gét kívánja bemutatni, és „ha van forma, amely ezeknek a transzverzális mozgá-soknak [...] megfelel, az az enciklopédia, különösen, ha nem a kor áttekintését kívánja nyújtani, hanem újabb távlatok megnyitására törekszik”.

Meg kell jegyeznünk ugyanakkor, hogy míg *A poszthumanizmus változatai* könyv egészen odáig merészkedik, hogy már a kategóriák összezavarását és új egyesülések életre hívását is szorgalmazza, addig az *extrodaesia* definíciós igény-nyel kívánja összegezni (így bizonyos értelemben szétválasztani) a poszthumán fi-lozófiák legfontosabb fogalmait. Ezáltal mégis visszatér az áttekintést szolgáló rendszerezés korábbi technikájához is, ami az ismeretterjesztés szempontjából ugyanakkor fontosnak tűnik. A probléma inkább az, hogy esetenként kevés hely marad az adott tétel kifejtésére, ezáltal nem mindegyik szócikk képes a pontos és részletes bemutatásra. Az *aszimmetria kora* például Timothy Morton esztétikáját hivatott bemutatni, ám erős kétségeim vannak, hogy a Morton-irodalomban kevés-bé jártas olvasók közelebb tudnak-e kerülni ehhez a szócikk által. Itt merül fel a kérdés, hogy a kötet célja az ismeretterjesztés-e, vagy inkább a tájékozódás előse-gítése, a források között megjelölt szakirodalomhoz kínált segédlet.

Ezúttal magam is távolodom a poszthumanitás által megkövetelt mozgékony-ságtól és az elkülönült kategóriák lebontásától, és inkább az elméleti szócikkek főbb csoportjainak rendszerezésére vállalkozom – azzal a kockázattal, hogy ezzel tovább erősítem az elméletek leegyszerűsítését, egyben vállalva a további tájéko-zódás elősegítését.

1. *Bruno Latour, cselekvőbálózati-elmélet*: a modernitás mozgatórugója a világ felosztása egymástól elhatárolt emberi és nem-emberi közösségekre, ám egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy a két csoport nem különíthető el egymástól. Nehéz megmondani, hogy az ózonlyuk természeti vagy társadalmi jelenség-e; ahogyan

azt is, hogy jelen kritika létrehozásában milyen szerepe van a laptopomnak vagy a Google-nek (vagy a terjedelemnek...). Éppen ezért szakítanunk kell a szigorú különválasztással és azzal, amit az magában foglal; azaz, hogy az ember rendelkezne kizárólag cselekvőképességgel, és a körülötte lévő világ csupán passzívan engedelmeskedik a természeti törvényeknek és az emberi akaratnak. Ha nem egy előzetes lényeket tulajdonítunk az egyes szereplőknek, hanem azt vizsgáljuk, melyik mit csinál (azaz milyen hatást fejt ki más szereplőkre), akkor egy valóságosabb képet kaphatunk a világ működéséről. Ebben az elképzelésben az egymásra ható cselekvők olyan egyenértékű ágensek, amelyek nem csupán emberek lehetnek. A kutatás célja innentől kezdve ezeknek a hálózatoknak a mikroszintű végigkövetése lesz, amely ellenáll a már kikristályosodott kategóriák (pl. társadalom) magyarázatértékű használatának – inkább azt vizsgálja, hogy ezek a kategóriák milyen cselekvők kölcsönhatása révén, hogyan épülnek fel. (Hamarosan olvasható lesz magyar nyelven egy Latour-szövegeket tartalmazó kötet Keresztes Balázs, a vonatkozó szócikkek szerzőjének fordításában.)

2. *Spekulatív realizmus, objektumorientált ontológia*: a spekulatív fordulathoz tartozó szerzőkben közös, hogy elvetik a világ megismerhetőségének emberhez kötöttségét – a dolgok tőlünk függetlenül is hordozzák lényegüket. Graham Harman objektumorientált ontológiája szerint ez a lényeg nem mérhető ki egyetlen viszonyban sem: Latourral szemben úgy gondolja, nem a dolgok közti interakció során megnyilvánult képességek és tulajdonságok a döntőek, hiszen minden létező (legyen az egy kalapács vagy egy ember) rendelkezik egy eleve megismerhetetlen többlettel. A dolgokat így a maguk egységében kell tételeznünk, és se nem részeknek összegeként, se nem egy nagyobb egészben betöltött szerepük vagy hatásaik felől kell vizsgálni. Levi Bryant szerint is a tárgyak mint egységek virtuális többlettel bírnak a helyi megvalósulásukhoz képest – a helyi alak mindig környezetének viszonyában alakul, de ezek összessége nem méríti ki a tárgyban lévő virtuális potencialitást, sőt az ennek során bekövetkezett változások sem érintik a tárgyak lényegét. Timothy Morton a romantika természetfogalmát kibontva szorgalmazza a háttérként és a gyönyör tárgyaként funkcionáló, érintetlen természet képzetének meghaladását. Egyre nyilvánvalóbb ugyanis, hogy egy olyan összeköttetésben létezők, ahol már nem működik az előtér/háttér megkülönböztetés. Ebben az összeköttetésben fel kell ismernünk: nincs külső nézőpont, ahonnan belátható lenne a világ, éppen ezért nem azonnali megoldásokon és az „új, fejlesztett” verziók létrehozásának kapitalista eljárásán kell ügyködnünk – sokkal inkább erre az összeköttetésre, egy mindent átható, zavaró és sötét melankóliára ráhangolódunk. A külső pozíció hiánya a tárgyak megismerhetetlenségét is jelenti; ennek szélsőséges esetei az életünket mind jobban szervező hipertárgyak (pl. klímataasztrófa, radioaktív hulladék), amelyeket se térben, se időben nem tudunk befogni, és amelyek mindenhez hozzátapadnak, amivel érintkezésbe kerülnek. (Magyar nyelven további tájékozódáshoz lásd az Ex Symposion 2018/99. *Újrealizmusok* számát, illetve Horváth Márk és Lovász Ádám megjelenés előtt álló *A valóság vizsgálatára. Spekulatív és új realizmusok a filozófiában* című könyvét.)

3. *Antropocén*: a „planetáris ökológiai és geológiai léptékeket befolyásoló” emberi tevékenységre vonatkozó földtörténeti kor. A klímaváltozás felgyorsult üteme

szükségessé teszi, hogy a Földet olyan heterogén elemekből álló, önszerveződő egységként tételizzük, amelynek mi magunk is a részesei vagyunk. Ennek során kettős csapdát kell elkerülnünk: ne valamilyen rendszerhez igazodó passzív résztvevők passzív egységét képzeljük el (pl. a világűrben biliárdgolyóként a pályáján haladó Földet), ugyanakkor ne tegyünk magunkévá egy vitalista álláspontot se, ami lélekkel ruházná fel a misztikus Földanyát. Az antropocén korszaka újfajta időbeliségekre is rávilágít. Egyfelől játékba hozza az emberiséget megelőző geotörténelmet is, azzal a felismeréssel párhuzamosan, hogy az eddig csak az emberek történeteként elképzelt történelemnek része kellene lennie a természetnek is. Másfelől a klímakatasztrófa formájában felveti egy jövőbeni kihalás lehetőségét is, de az apokalipszis képzetétől függetlenül is bejelenti az általunk ismert világ végét – ami szintén egy emberen túli nézőpont felvételét igényli. (Magyarul a témában lásd a *Prae* folyóirat 2017/1-es *Antropocén* számát.)

Ezek az enciklopédia főbb elméleti csomópontjai, amelyeket több apró, egymásra mutató szócikk épít fel. Természetesen ezek a csoportok sem különíthetők el teljesen egymástól; fontos például látni, ahogyan Latour korábbi gondolatrendszereiből egyenesen következik az elmúlt évtizedekben vázolt, az antropocén korszakára reflektáló filozófiája. Fontos az is, hogy az enciklopédia nem csak a most kiemelt szerzőket tárgyalja; kisebb súllyal ugyan, de többen is megjelennek az egyes szócikkekben. Ilyen *Donna Harraway* kritikai poszthumanizmusa, amely a feminizusból kiindulva kívánja lebontani a nyugati gondolkodás nagy ellentétpárjait, és felismerni a létezők közös, rokonságon alapuló összefonódását. Az elnyomott embercsoportokkal vállalt közösségiségen túl a fajok közti határvonal elmosódását (gondoljunk például a bennünk élő mikroorganizmusok millióira), valamint a technológia és a biológia egyesülését is regisztrálja; így lesz egyik központi metaforája a *kiborg*. (A feminizmus és poszthumanitás kapcsolatához magyarul lásd: Kiss Kata *A gondolkodás képének átformálása* című írását a *Helikon* 2018/4-es számából.) És persze látni kell azt is, hogy egy ilyen összefoglaló, ahogy az enciklopédia sem tud a maga mélységében végigkövetni egy-egy gondolatrendszert – Morton esetében például az általa működtetett erős dekonstrukciós logika nagyban árnyalja az imperatívuszokban megfogalmazott leírásokat.

Az enciklopédia-forma mindenesetre remek kereshetőséget biztosít (hasonlóan *A poszthumanizmus változatai*hoz, ahol a nehezen használható végjegyzetek mellett a főszövegben is kiemelődnek az adott rész kulcsfogalmai), ami korunk poszthumán információszerző gyakorlataira is rájátszhat. A Ctrl+F és Ctrl+Z generációjaként mindenképpen hasznosnak tűnik a gyors navigálást elősegítő elrendezés.

Maga a könyv ezen kívül is felhívja anyagi megjelenésére a figyelmet, összhangban a poszthumán filozófiák anyagiságra koncentrálnak, különösen az újabb áramlatok ösztönzőjeként is tekinthető *újmaterializmussal*. „Az újmaterialisták szerint nem csupán az anyagról alkotott kulturális-történelmi diskurzusaink elemzésére van esély, hanem maga az anyag konceptualizálása is lehetséges”, olvasható az enciklopédiában. Ennek megfelelően a kiadvány hangsúlyosan könyvtárgy is: sajátos szedéstükörben jelennek meg az egyes szócikkek, amelyek mindegyike, ha a könyvet megfordítva tartjuk a kezünkben, olvasható angolul is (aminek funkciójára, habár híve vagyok a magyar tudomány nemzetközivé tételé-

nek, nem talállok magyarázatot), az oldalak helyenként zöld háttér előtt olvashatóak, és a képi elemek gyakori használata is többnek tekinthető a pusztai illusztrációnál. Ez utóbbiak – Süveges Rita munkái – a digitális táj, azaz a technikai és természeti egyesülésének látványos színrevitelei. Ez esetben invenciózus és szellemes módon az öko-diskurzusban a természetességgel összekapcsolt „zöld” is mesterséges, számítógép által generált alapszínként jelenik meg. Az egész oldalas képek között több eredeti megoldás található – sokszor térképek és számítógépes játékokra emlékeztető ikonok mutatják az emberi beavatkozás nyomait (bányászat, temető). Viszont gyakoriak az elmúlt évtizedekből nagyon is ismerős, az adatvizualizációra épülő, hanghullámokhoz hasonló hegyvonulatok ábrázolása – ennek használata a könyvészeti megoldások eredetiségét csorbítja. (Persze felvethető, hogy az eredetiség kategóriája is egy túlzottan modernista megközelítés, amivel bátran dacolnak a képek, de magam idáig nem merészkednék.)

Hasonló fenntartások felmerülhetnek a versek kapcsán is: vajon az képes leginkább a posztumán tapasztalatok közvetítésére, ha tematikusan a klímaváltozásról szóló és a tudományos-technikai világ terminológiáját a szövegbe emelő alkotásokkal találkozunk? Egyáltalán: egy előre meghatározott gondolatrendszer közvetítését kell-e elvárni a versektől? Az a veszély fenyeget, hogy az egyes művek elméletek illusztrációivá degradálódnak – holott érvényes poszthumanista olvasatok adhatóak nem konkrétan az említett jelenségekről szóló alkotásokról is. Az enciklopédiában, amennyiben jól működnek a versek, nem erről van szó, és valóban tudnak a tudományos nyelvhez képest más típusú élményt és ismeretet felmutatni, sőt átélhetővé tenni. Innen nézve Nemes Z. Mórió egyes szócikkei (a heterogén kreativitás ethoszának megfelelően) egy harmadik utat is felkínálnak: a két regiszter keverését, amely felől eldönthetetlen, hogy egyáltalán verssel, vagy szócikkkel van-e dolgunk.

A másik nehéz kérdés, amellyel a költeményeknek szembe kell nézniük, a nyelv médiumára vonatkozik. Mit tud kezdeni azzal a költészettel, ha alapanyagának, a nyelvnek a központi szerepe kérdőjeleződik meg – ha már nem csak a nyelvben érhető meg a világ; ha az univerzális írógép, azaz a számítógép, már csak nullákat és egyeseket ír és olvas; és ha a fent említett nem-diszkurzív anyagság és az azon/azzal végzett technikák válnak hangsúlyossá. A kötetben olvasható versek többsége erre egy mozgékony, hálózatos, hibrid nyelv megalkotásával válaszol, amelyben a legkülönbözőbb dolgok kerülnek egymás mellé a mondat vagy a verssor szemantikai egységében. Ezzel a nyelv alapvető tulajdonságára játszanak rá, azaz arra, hogy gond nélkül képes egy jelentésbe rendezni időben, térben és kategóriában távoli elemeket.

Nemes Z. Mórió leginkább Donna Harraway rokonság-fogalmát mozgósítva hoz egymással „rokoni” kapcsolatba meglehetősen távoli dolgokat, amelynek során a természetes nyelv és a számítógépes kódok kettősségére is reflektál: „Apám egy indoeurópai nyelv volt, anyám személyi számítógép...”, ami által a kettő tulajdonságai is felcserélhetővé válnak, azaz a nyelv mesterségesége és a számítógép mint anyanyelv természetessége is kidomborodik. Tóth Kinga versnyelve is többszörös összetételekből áll, amely különféle anyagokat egyesít. Az *oktopuszban* a katasztrófát követő, mindent elborító vízben, ahol „növényi-állati-emberi maradékok építenek szerelemkapcsolatot”, furcsa vízi lényekké változnak az emberek; ez

a „nagy víz összeszedi a sokéves tejeszacskókat, mi pedig nedveinkkel nagy függönnyé ragasztjuk őket”. A különböző nedvek keveredése (víz, tej, emberi/oktopusz-váladék) nem csak az apokalipszis utáni hibrid állapotokra és a kategóriákat lebontó szexualitásra vonatkozik, hanem magára a hömpölygő versnyelvre is, amely a fenti kérdéseket meglehetősen hatásosan viszi színre. A két említett példában tehát a rokoni-szexuális egyesülés nem csak témája, hanem a vers működésének metaforája is lehet.

Zilahi Anna *kiáradás három égitesten* című szövege is a mozgásról és az átalakulásról szól, ám az állandó jelen idejűség felfüggeszti a változás időbeliségét, a testek közötti dinamika nem egy elöttiségbe/utániségbe rendeződik – ami például a Tóth Kinga versében is megjelenő katasztrófa hagyományos elképzelését is árnyalja, ti. az nem egy jövőbeni cezúrát jelöl, hanem mindig is történik. Zilahi versében nincs olyan rendezőelv, ami befoghatná a kölcsönhatások sorozatát, az ún. törvények is csak a „tisztánlátásnak álcázott soha meg nem ismerhetőség” lenyomatai. Mivel a vers szerzője egyben az enciklopédia egyik szerkesztője, ez a sor magára a vállalkozásra is vonatkoztatható – és ironikus módon hirdeti, hogy a megismerés hagyományos kategóriáit a jelen idejű mellérendelés logikájára kell cserélnünk, amire maga a kötet is irányul.

Kele Fodor Ákos *anyagforgalom* című verse is a különmemű anyagok keveredésére, azaz a minket körülvevő por összetételére (apró pollenek és hámsejtek) hívja fel a figyelmet. Mindezt úgy, hogy egyszerre hoz létre parodisztikusan hosszú összetételeket („A testeddel belakott teret a lápokban elkorhadt toportyán tetemén virágzó rekettyefűz hamujával táplált tátika bomlásából evő rovarok bagolyköpébeli hulladékán nőtt zöldeséges ebédek és más ükők, zsurlók és ősgyíkok százai birtokolják”) és nagyon is személyes megszólalásmódot. A verset ugyanis egy aposztrófé szervezi („A házi por lényegében halott emberi hám; anya, tele van veled a szoba”), ami a „tények” és a poszthumán állapot személyes töltetere világít rá. Habár ez a személyesség személyes viszonyokat is teremt, a felismerés, miszerint minden kizárólag anyagok állandóan változó összetételéből jön létre, a megszólítás által megalkotott „te” és „én” felszámolásához is elvezet. Mindkét szereplő „pusztán a csomóstér góca az anyag vonulásában”. Így a hang és a lét eredőjeként elgondolt anya kategóriája is kétségbe vonódik, ami által a belőle eredő versbeszélő is – miközben *valaki* mégiscsak *beszél*. A vers tehát hatásosan mutatja be a személyes, emberközpontú megközelítés és a valóság más rétegei között húzódozó feszültséget: ami innen nézve a legfontosabb (anya), onnan nézve nem is létezik; ami innen nézve alanyi megszólalás, onnan nézve 26 mozgatható betű és szóközök jól-rosszul sikerült elrendezése. Ez a feszültség az anya–anyag (mater–materia) szinte azonos alakú szópárban sűrűsödik. Az aposztrófé létrehoz subjektumokat és egy köztük lévő viszonyrendszert, amelyeket viszont ugyanebben a megszólításban a nyelvi mozgás és más viszonyrendszerek felszámolnak. Pontosabban, ugyanúgy alakul a versben szereplők nyelvi megképződése, majd összeomlása, mint a vers állítása szerint az anyagi világban minden. A „halott emberi hám” és „a csontjaid közt nevelkedett férgek” sorok ugyanakkor egyértelművé teszik, hogy mindez egy gyászversbe ágyazódik (ami által Závada Péter *Mész* című költeményével kerül közeli kapcsolatba, ahol a cím egyszerre

vonatkozik igeként az elmúlásra és az emberi csontban, valamint a házakban lévő mész geotörténeti alakulására). Az elmúlás kérdése így a biológiai-fizikai mozgások, valamint az aposztrófé alakzatában létrejövők és felbomlók mellett az anya halálának személyes tapasztalatával egészül ki. Úgy gondolom, a vers ezeknek az összetett mozgásoknak köszönhetően valóban képes a szócikkeken túli tapasztalatok közvetítésére.

Érdekes tanulság lehet még felidézni Sirokai Mátyás *kaucsukját*, és Skobrák Máténak a kötetben nem szereplő, de azonos című versét. A két szöveg ugyanis, noha ugyanazt jelöli ki témájául, pontosan ellenkező dolgokat állít. Sirokai esetében a gumi egy rugalmas, lendületes, a hatalomról lemondó és a jövő felé forduló anyagként jelenik meg, miközben maga a vers saját terminológiája szerint inkább „ásványi”, azaz a dolgokat szabályzó/definiáló működést érvényesít. Skobrák költeményében a kaucsuk rideg ipari és gazdasági felhasználásáról és a kitermelés embertelen körülményeiről van szó, miközben a vers egy tagolatlan, hömpölygő szöveg magával ragadó formájában valósul meg. (Részlet a műből: „pár százaléknyi / kénpor hozzáadása és hevítés / következtében a szomszédos láncok / kettős kötése néhány helyen felszakadnak / és a szénatomok a kénatomokkal / kapcsolódnak össze / kezdetben / azért csonkították meg a bennszülötteket / hogy a végtagokkal bizonyítani tudják / mennyi lőszert használtak el / később azonban a kézlevágás az egyik / legelterjedtebb büntetéssé vált a kénhidak / egy térhálós szerkezet hoznak létre / amely biztosítja a gumi rugalmasságát”). A két vers összevetéséből látszik: egyetlen anyag (legyen az a gumi vagy a vers) jelentése sem rögzített, és a legkülönbözőbb megformálások a legkülönbözőbb eredményekhez vezetnek. Az anyagon való folyamatos munka mint kitüntetett poszthumán cselekvés az enciklopédiában is hangsúlyos szerepet kap. Egyrészt (negatív előjellel, Skobrákhoz hasonlóan) a környezetét planetáris szinten alakító ember formájában, másrészt (pozitív előjellel, Sirokaihoz hasonlóan) például a barkácsolás technikájáról szóló szócikkben: „a barkácsolás ennek a kombinációs praxisnak a kitüntetett példája, mely azonban nem csupán új eszközöket hoz létre a humánszupremácia számára, hanem folyamatosan új fajokat, szubjektumokat és ágenseket termel”.

Az *extrodaesia* (a geodaesia görög szóból képzett, a földmérés jelentést is kifejező irányulásra cserélő neologizmus) is egyszerre kétféleképpen dolgozik anyagán. Rendszerezi a felvonultatott ismeretanyagot, ugyanakkor a mellérendelő kombinatorikusság és a lapos ontológia jegyében össze is kapcsolja a szétválasztott elemeket. Mindenképpen öröm, hogy egyre több hasonló vállalkozás születik magyar nyelven – ugyanakkor ez nem helyettesítheti az eredeti szövegek és életművek elolvasását, hanem inkább ösztönöznie kell azt. (*Typotex*)

SZEMES BOTOND